

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Клибанов А.И. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем. – М., 1973. – 255 с.; Куроедов В.А. Религия и церковь в советском обществе. – М., 1984; Клочков В.В. Закон и религия. – М., 1982 – 158 с.; Э. Г. Филимонов. Христианское сектанство и проблемы атеистической работы – К., 1981. – 183 с. та ін.; 2. Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ, 2004. – 344 с.; Войналович В. Голгофа для віруючих. Наступ на етноконфесійні осередки як один із засобів здійснення національної політики в Україні (друга пол. 40-х -50-ті роки ХХ ст.) // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. – №1-2 (4-5); Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. – Полтава, 1997. – 354 с.; Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х -80-ті рр. ХХ ст. – К., 2000 та ін.; 3. Кравченко П.М. Антирелігійна боротьба на Вінниччині в другій половині 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2005. – С.272 – 275; Романюк І.М. Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст. – Вінниця, 2005 та ін.; 4. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). Ф. П. 136. – Оп. – 40. – Спр.272. – Арк. 1-2.; 5. Там само. – Арк. 11-12.; 6. Там само. – Арк. 13, 15.; 7. Там само. Ф. 2700. – Оп. – 19. – Спр.57. – Арк. 55, 57, 60. 8. Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років. – Полтава, 2005. – С.75. 9. Кравченко П.М. Вказана праця. – С.273 – 274; 10. ДАВО. Ф. 2700. – Оп. – 19. – Спр.57. – Арк. 58; 11. Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років. – Полтава, 2005. – С.90. 12. ДАВО. Ф.П. 136. – Оп. – 46 – Спр.199. – Арк. 133; 13.Єленський В.Є. Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції. – К., 1989. – С.10.

В.І. Дмитрук

АКТИВІЗАЦІЯ ПОШИРЕННЯ САМВИДАВУ НА ТЛІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ПОДІЙ 1968 Р.

Період 60-х – початку 70-х років ХХ століття став новим етапом розвитку руху опору в Україні, одним із елементів якого можна вважати і самвидавський рух. Адже самвидав у суспільно-політичному житті України у цей час став основним інструментом інакодумства і поширювався в основному серед представників професійної інтелігенції, науковців, журналістів, літераторів, студентів. Подібні рухи розвивалися в багатьох східноєвропейських країнах та в інших республіках СРСР.

Вивченню та дослідженню спадщини самвидаву в Україні присвячена, на жаль, незначна кількість літератури. Виокремити можна лише деякі праці Ю. Курносова¹, Г. Касьянова², А. Русначенка³, в яких у контексті висвітлення історії дисидентського руху безпосередньо розглядається і проблема українського самвидаву. Однак найближчим часом у вивченні історії самвидаву повинні відбутися позитивні зрушення, чому, сподіваємося, сприятиме створена у листопаді 2005 року Міжнародна асоціація з вивчення та дослідження спадщини самвидаву, до якої увійшли понад 20 європейських наукових інституцій, дослідницьких організацій та архівів, членом-засновником якої став Музей-архів українського самвидаву⁴.

Метою даної статті є висвітлення питань, пов'язаних з активізацією поширення самвидаву на тлі чехословацьких подій 1968 року та методами її протидії з боку владних структур.

Чехословацькі події 1968 року вплинули на радянське суспільство загалом і українське зокрема, активізували громадсько-політичні процеси, покликали до життя розмаїття думок і поглядів. Поряд з тими нашими співвітчизниками, які були заангажовані потужними ідеологічними кампаніями, у різних верствах населення існували особи або групи осіб, які розглядали втручання у внутрішні справи Чехословаччини як протиправну, позбавлену будь-якого сенсу і обґрунтування акцію. Їх ставлення до того, що відбувалося в ЧССР, знайшло своє відображення в різноманітних петиційних кампаніях, публічних виступах, на побутовому рівні, коли суспільна свідомість не могла і не бажала сприймати нав'язані їй згори поняття.

Ідеї «Празької весни» не просто певною мірою політизували суспільство, а й послужили дієвим чинником подальшого розвитку правозахисного руху, обумовили залучення до нього патріотично настроєних кіл, які на прикладі Чехословаччини побачили перспективу своєї боротьби.

Констатуючи зростання соціальної активності, передовсім серед інтелігенції, вище політичне керівництво України й спецслужби відзначали спроби використати українськими правозахисниками «чехословацький канал» для поширення самвидаву на Заході, оприлюднення фактів численних порушень прав людини. Уже в червні–липні 1967 року українські правозахисники намагалися передати окремі рукописи та машинописні тексти до ЧССР через З. Генік-Березовську. Усі вони після отриманої оперативної інформації були вилучені на державному кордоні СРСР⁵. 31 січня

1968 року через державний кордон СРСР зробили спробу перевезти фотоплівку з публіцистичним твором В. Мороза «Репортаж із заповідника імені Берії» наукові співробітники Інституту чеської мови Чехословацької академії наук Є. Покорна та В. Червена⁶.

Органи КДБ при Раді Міністрів УРСР з'ясували, що цілу низку матеріалів передавала за кордон онука відомого українського письменника І. Франка, старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України З. Франко. Остання за свою відданість українському національному рухові відчула на собі цілий ряд запобіжних заходів, що застосовувалися до «антирадянськи настроєних осіб». Причому, відкидати або заперечувати власну провину З. Франко було марним. Протокол митної служби, яка спиралася на рекомендації Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, важко було спростовувати. У ньому, зокрема, було чітко зафіксовано: «31 січня 1968 р. при митному догляді на станції Чоп особистих речей виїжджаючої з СРСР громадянки ЧССР – Покорної Єви була виявлена і вилучена фотокопія «Репортажу...», схована в коробці з цукерками. Як заявила Покорна та її супутниця громадянка ЧССР Червена Власта, коробку з цукерками, в якій була виявлена фотокопія «Репортажу...», їм вручила Франко Зіновія Тарасівна для передачі громадянину ЧССР Куримському Андрію»⁷.

Успішнішою виявилася місія студентки Київського університету, громадянки Чехословаччини Ганни Коцурової. За допомогою Валерія Шевчука, Івана Світличного, Леоніда Селезененка, Миколи Плахотнюка, Зіновія Антонюка та інших наприкінці 60-х – на початку 70-х років їй вдалося вивезти до Чехословаччини фотоплівку з творами Є. Сверстюка «Собор у риштуванні», М. Осадчого «Більмо», поетичні збірки Ігоря Калинця та Василя Стуса, окремі числа «Українського вісника» тощо. Вивезені нелегальним шляхом фотоплівки з Чехословаччини через викладача Пряшівського університету Павла Мурашка переправлялися в інші європейські країни, де надавалися в розпорядження видавництв, редакцій газет і журналів, радіо і телебачення.

Активність Ганни Коцурової не залишилася непоміченою як для радянських, так і чехословацьких спецслужб. У 1972 році її було заарештовано на території Чехословаччини. Лише вагітність врятувала Г. Коцурову від відбуття суворого покарання⁸.

Визнаючи факт налагодження тісних зв'язків інакодумців УРСР з світовим правозахисним рухом, вище політичне керівництво та спецслужби не могли не відзначити помітного пожвавлення в середовищі української діаспори в світі. Передусім йшлося про активність української громади в Чехословаччині, яка не лише підтримала демократичні перетворення партійно-державного керівництва ЧССР, а й виступила однією з найревініших їх прибічників.

На з'ясування чехословацьких питань була зорієнтована зарубіжна українська інтелектуальна думка. Зокрема, українські часописи зі своїми коментарями передруковували відозви і статті відомого російського правозахисника А. Марченка, що дозволив собі кинути виклик правлячому режимові⁹. Характерно, що вже у 80-х роках, відстоюючи власні принципи, він загинув після тривалого, оголошеного ним голодування¹⁰. У чехословацьких виданнях «Дукля», «Дружно вперед», «Нове життя» друкувалися твори українських дисидентів¹¹. Свої аналітичні дописи оприлюднював М. Прокоп, який намагався узагальнити ті уроки, які могла б винести Україна з чехословацьких подій¹². І певною мірою завдяки самвидаву світ по-новому пізнавав Україну, її справжнє життя.

Як єдино можливий засіб протидії інакодумству владні структури розглядали політичні репресії. Для одеського фізика П. Бутова стало фатальним зберігання наприкінці 70-х – на початку 80-х років ряду примірників самвидаву і, передовсім, книги вже згаданого російського правозахисника А. Марченка «Мої показання», яка нелегально розповсюджувалася в Україні. Оцінюючи цю працю, експерти, визначені спецслужбами, писали: «У книзі «Мої показання» автор зводить наклеп на радянський державний і суспільний лад, брехливо стверджує, що в СРСР нібито існує жорстока цензура і контроль за кожним сказаним словом, а радянські народи «...всі задавлені страхом, пригноблені тяжким побутом». Зводить наклеп на радянські слідчі та судові органи. У книзі Марченко використовує вирази: «Комуністи – кати... Комуністи п'ють кров народу». Марченко з ненавистю накидається на всі завоювання Великої Жовтневої Соціалістичної революції, в «Лісті чехословацьким газетам» відверто виступає на захист контрреволюції, що намагалася в 1968 році підірвати підвалини соціалізму в ЧССР»¹³.

У такий же спосіб оцінювалася вилучена під час обшуку в П. Бутова брошура «Х річниця вторгнення в Чехословаччину». Висловлюючи своє судження щодо неї, експерти зазначали: «У документі під назвою «Х річниця вторгнення в Чехословаччину» зводиться наклеп на братську допомогу країн соціалістичної співдружності чехословацькому народові в боротьбі з контрреволюцією»¹⁴.

Факт зберігання такої літератури розглядався як кримінальний злочин. Це підкреслила судова колегія з кримінальних справ Одеського обласного суду, яка визначила П. Бутову термін покарання – п'ять років ув'язнення у виправно-трудовай колонії з наступним дворічним засланням¹⁵.

Не був поблажливим Дніпропетровський обласний суд до інженера Ломівської водопровідної станції Дніпропетровського міського виробничого управління водопровідно-каналізаційного господарства Г. Ничипоренка. Останній, як і П. Бутов, дозволив собі зберігати й розповсюджувати самвидав, зокрема одну з книг дисидента Л. Копелева. Уже це розглядалося як серйозний кримінальний злочин. Крім цього, під час обшуку були вилучені конспекти передач зарубіжних радіостанцій. Їх характеристика в процесуальних документах подавалася так: «З 8 березня 1977 р. по 3 травня 1978 р. у себе вдома в м. Дніпропетровську виготовив на аркушах учнівського зошиту наклепницький документ, що являє собою конспективні записи передач закордонних антирадянських радіостанцій... У ньому міститься наклеп на радянський народ, радянську дійсність та на радянський державний лад. Зокрема, стверджується, що начебто радянський уряд знищував свій народ. Наклепницьки змальовуючи радянську зовнішню політику, стверджується, що допомога Радянського Союзу братній Чехословаччині в 1968 р. була начебто «окупацією»¹⁶. Остаточні акценти у цій кримінальній справі 5 серпня 1981 року поставила судова колегія з кримінальних справ Дніпропетровського обласного суду під головуванням І. В. Кашесва, яка визначила Г. Ф. Ничипоренку термін покарання до семи років позбавлення волі у виправно-трудовай колонії суворого режиму з наступним засланням терміном на п'ять років¹⁷.

Список порушених кримінальних справ можна було б продовжувати й далі. Його докладно оприлюднили ряд правозахисних видань і, насамперед, «Хроніка поточних подій», яка не залишала поза увагою жодного відомого їй імені репресованих¹⁸.

Отже, самвидавча література відіграла важливу роль у формуванні української національної самосвідомості, стала новим джерелом інформації про Україну в усьому світі. Саме через самвидав нелегальне друковане слово доходило до читача на самвидав орієнтувалася українська діаспора, а події 1968 року в Чехословаччині лише активізували процес поширення самвидаву. Тому, прагнучи упокорити інакодумців, владні структури вдалися до випробуваного методу політичних репресій, які в досліджуваний період набули масового характеру.

Розглядаючи висвітлені у статті питання, вважаємо, що в подальшому потрібно створити всі необхідні умови українським історикам для стимулювання досліджень з історії самвидаву, опозиційного та дисидентського руху не лише в Україні, а й в інших республіках СРСР та країнах Центральної і Східної Європи в другій половині XX століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.) – К.: Ін-т історії України АН України, 1990. – 222 с; 2. Касьянов Г. В. Шістдесятники. Дисиденти. Неформали. Знайомі незнайомці // Віче. – 1994. – № 10. – С. 106–118; Касьянов Г. В. Шістдесятники. Дисиденти. Неформали. Знайомі незнайомці // Віче. – 1994. – № 11. – С. 138–146; Касьянов Г. В. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К.: Либідь, 1995. – 224 с; 3. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 50-х – початок 1990-х років. – К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1998. – 720 с; 4. Обертас О. Створено Міжнародну асоціацію з вивчення та дослідження спадщини самвидаву // Смолоскип України. Інформаційний бюлетень. – 2006. – № 3. – С. 3; 5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 65. – Арк. 31; 6. Там само. – Спр. 64. – Арк. 13; 7. Там само. – Спр. 127. – Арк. 93–94; 8. Данилюк Ю. З., Бажан О. Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). – К., 2000. – С. 85; 9. Марченко А. Т. Відкритий лист до комуністичних газет // Сучасність. – 1968. – № 11. – С. 114–118; 10. Милокостова І. В 1986 году Анатолий Марченко объявил бессрочную голодовку с требованием освободить всех политзаключенных СССР // Факты и комментарии. – 1999. – 14 октября; 11. Неврлий М. Слов'янський контекст шістдесятництва // Сучасність. – 2000. – № 1. – С. 103; 12. Прокоп М. Лекція чехословацької революції. Спроба перших підсумків // Сучасність. – 1968. – № 11. – С. 62–74; 13. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області. – Спр. 24994-П. – Т. 4. – Арк. 226; 14. Там само. – Арк. 237; 15. Вести из СССР. Права человека: В 5 т. – Т. 2. – Мюнхен–Брюссель, 1989–1991. – С. 147; 16. Архів Управління Служби безпеки України в Дніпропетровській області. – Спр. П-25298. – Т. 1. – Арк. 243–244; 17. Там само. – Т. 3. – Арк. 273; 18. «Хроніка поточних подій» про репресії на Україні // Сучасність. – 1972. – № 9. – С. 121–123.

О.А. Шановська

**РОМАНТИЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ 80-Х – ПОЧАТКУ 90-Х РР. XX СТ.
ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ**